

УДК 351.742(497.11)"1914/1918"

COBISS.SR-ID 282340620

Мр Драган Крсмановић, виши архивиста

Ужице

e-mail: dragankrsmanovic59@gmail.com

ЖАНДАРМЕРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1914-1918

АПСТРАКТ: Рад представља покушај да се на основу, првенствено, архивске грађе, реконструише организација и ангажовање жандармерије Краљевине Србије у Првом светском рату. Рад паралелно прати нормативне и организацијске промене у жандармерији и њен ратни пут кроз све четири ратне године. Посебна пажња посвећена је непосредном учешћу жандармеријских јединица у борбама 1915. и 1916. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: жандармерија, војска, Србија, комите.

Законом о устројству Управе вароши Београда, донетим 11/23. јула 1860, при београдској полицији формирана је жандармеријске јединица састављена од 120 пешака, 15 коњаника и 10 служитеља за цивилну службу. Организација жандармерије проширена је на целу земљу усвајањем Закона о жандармерији, који је проглашен 11/23. јуна 1884. у Нишу. Оба закона предвидела су жандармерију као орган за одржавање унутрашњег реда и поретка са двојаком потчињеношћу. По питању организације и снабдевања била је потчињена Министарству војном, а по питању употребе министру унутрашњих дела. Задаци и начин њиховог извршења били су одређени Уредбом о формацији, наоружању, оделу, спреми, дужности и настави жандармерије и Правилном о вршењу жандармеријске службе.

Поред задатака које је извршавала у миру, жандармерији Краљевине Србије били су одређени и задаци у случају објаве ратног стања. У складу са Правилем о вршењу жандармеријске службе и одредбама Ратне службе, у ратном стању жандармерија је поред сталне формације и редовних задатака била део формације ратних јединица и предвиђена за обављање већег броја ратних задатака. У случају мобилизације бројно стање жандармерије није се битно повећавало, али се од постојеће формирала и ратна жандармерија, која се придавала дивизијским штабовима, главној и врховној команди и која је у суштини обављала послове војне полиције.

Посебни задаци жандармерије у рату биле су да: помаже генералштабним официрима у њиховим дужностима на маршу и при размештају; врши војнополицијску службу; врши курирску и ордонанску службу; брине се за сигурност командантовог стана.¹ При обављању ових задатака жандарми су били под командом начелника штабова или командира команде стана у штабу. Ратни жандарми вршили су дужност са напуњеним оружјем, по потреби и са ножем на пушци.

У вршењу дужности жандарм је посебну пажњу требало да обрати на одређивање „путовођа“, спречавање шпијунаже, надзор над растурањем штампе, контролу саобраћаја као и на квалитета хране и пића у гостионицама. Од посебног значаја био је задатак жандармерије да штити становнике од могућег злостављања које би могли да изврше војници.

У ратном стању жандармерија је такође могла привремено бити придодата возовима, грађанским комесарима, интендантима, реквизирајућим командама и мостовним стражама. У свим овим случајевима конкретна упутства примала је од оних органа којима је придодата. И у ратном стању жандармерија је требало да спроводи ухапшене, али се за спровођење ратних заробљеника није ангажовала, већ су те задатке вршила посебна одељења из састава војске.²

Жандарми су били распоређени у свим оперативно-стратешким и стратешким командама од команди дивизија до Врховне

¹ Збирка закона и уредби (ЗЗУ) бр. 41, 1885. Правила за вршење жандармеријске службе.

² Исто, 606–610. Правила за вршење жандармеријске службе чл. 81–94.

команде³. Формација је предвиђала да формацијско место команданта стана у Врховној команди попуни командант полицијске жандармерије. У Команди стана предвиђено је формирање полицијског одељења на чијем челу је требало да буде „један од командира жандармеријских”⁴. Формација је предвиђала следећи број жандарма:

назив к-де	број к-ди	ОФ	коњички жандар. подоф.	коњички жандар. редови	пешадиј. жандар. подоф.	пешадиј. жандар. редови	свега у к-ди	коња	
Врховна к-да	1	3	5	20	3	30	6 п1	29	У полиц. одељењу
К-де ар- мија	3	1	-	-	2	20	23	1	У полиц. одељењу
Дивизије I позива	5-6	1	2	10	3	20	36	13	У К-ди стана
Дивизије II позива	5	1	2	10	2	10	25	13	У К-ди стана
УКУПНО У СВИМ К-ДАМА		16-17	25-27	120-130	34-37	240-260	435-471	162-175	

Сва формацијска места требало је да буду попуњена из полицијске жандармерије, често уз прецизно одређење ко врши попуњу⁵. Пред почетак балканских ратова око трећине жандарма имало је ратни распоред у војним јединицама, док су остали обављали дужности у оквиру својих јединица.

Жандармерија је рат 1914. године дочекала у распореду који је ступио на снагу новембра 1913.⁶ и у складу са њим, након балканских ратова, сачињавала су је два жандармеријска батаљона који су били под командом Команде целокупне жандармерије која се нала-

³ Војни архив (ВА), Пописник 2 (П 2) кутија 2, фасцикла 1, редни број 29а. Формација целокупне војске; 1903. година; део који се односи на мобилно и ратно стање, 72-205.

⁴ У пракси ово није реализовано јер је за старешину Полицијског одељења на предлог МУД обично постављан полицијски чиновник од посебног поверења цивилне владе.

⁵ Примера ради одређено је да командир коњичког вода обавља дужност у полицијском одељењу врховне команде где и његови жандарми.

⁶ Службени војни лист (СВЛ) за 1912. годину, стр. 527-528. Измене и допуне Уредбе о формацији, наоружању, оделу, спреми дужностима и настави жандармерије бр. 9992 од 2 .новембра 1913. године.

зила у Београду. На формацијско место команданта целокупне жандармерије био је постављен пешадијски пуковник Јанко Вукасовић⁷, за команданта 1. батаљона жандармеријски мајор Милорад Ђурић⁸, а за команданта 2. батаљона пешадијски мајор Божин Симић⁹.

Седиште команде 1. батаљона било је у Београду и под његовом командом налазила се сва жандармерија у „старим границама“. Укупно бројно стање по формацији било је 1.350 жандарма⁹.

Седиште команде 2. батаљона било је у Скопљу и под његовом командом налазила се сва жандармерија у „новоослобођеним областима“. Укупно бројно стање по формацији било је 3.834 жандарма пешака и 400 коњаника¹⁰.

На основу искустава из балканских ратова Опште војно одељење Министарства војног је већ 28. јула 1914. упутило предлог Врховној команди да се учине измене у одредбама Ратне службе које би допринеле ефикаснијој употреби жандармерије у рату¹¹. У предлогу је констатовано како жандарми у претходним ратовима нису употребљени на правилан начин јер док су ови „најбољи елементи који су највише плаћени употребљавани као кувари, сеизи или ордонанси док је у позадини владао неред а заплењени материјал се немилосрдно растурао а војници у позадини остајали без икакве контроле“. Уважавајући предлог Министарства војног начелник Штаба Врховне команде војвода Путник је 3. августа 1914. својим наређењем прописао допуне Ратне службе којом су одређени задаци жандармерије у рату¹². Овом допуном регулисане су три целине.

– За време покрета: одређени су задаци жандармерије код дивизијских и армијских штабова и врховне команде. Жандармерији

⁷ Јанко Вукасовић, Словенац, католик, из с. Врховине код Горице, који је као младић прешао у Србију и постао њен официр.

⁸ Милан Живановић, *Пуковник Апис*, (Београд: ауторско издање, 1955), 675. Божин Симић је био припадник тајног удружења „Уједињење или смрт“ и фанатично одан идеји ослобођења целокупног српства. На Солунском процесу није осуђен само јер се у време процеса налазио у Русији, али је касније пензионисан.

⁹ *Жандармеријски весник*, бр. 1, (1926), 10, ЦВНДИ, Ч.113

¹⁰ Исто.11.

¹¹ ВА, П 3, 60- 5/1. Акт Општевојног одељења Министарства војног бр. 599 од 28. јула 1914. године

¹² ВА, П 3, 60-5/1. Наређење штаба Врховне команде бр. 1070 од 3. августа 1914. године, објављено као Наређење министра војног бр. 1388 од 15. августа 1914. године у СВЛ за 1914. годину стр. 765–767.

је одређено да се на маршу дивизијске колоне пешаци крећу на зачељу целе колоне борачких трупa, а коњаници на челу трупне коморе. Пешаци су имали задатак да прикупљају заостале или залутале војнике, а коњаници да одржавају ред на челу трупне коморе и да је обезбеђују. Уз то жандарми су предвиђени и за задатке одржавања реда, проналажење путовођа и хватање шпијуна. При Врховној команди жандарми су ангажовани код начелника Штаба, помоћника начелника Штаба, начелника оперативног одељења и главног интенданта, старајући се истовремено и за њихову личну безбедност.

– При задржавању на месту: да се старају о безбедности штабова и хватају шпијуне.

– Пре, за време и после борбе: жандарми одржавају ред у позадини трупa, контролишу саобраћај, хватају сумњива лица, прикупљају поједине војнике који се без одобрења или старешине крећу ка позадини и пружају помоћ командирима болничких чета и санитетских колона.

У целини гледано, задаци жандармерије били би да се стара о безбедности штабова, врши ордонанску и курирску службу, хвата шпијуне и дезертере, одржава ред у позадини и штити државну и приватну имовину коју угрожавају припадници војске.

За жандармерију Краљевине Србије од октобра 1912. године мира практично није ни било, посебно за 2. батаљон, који се суочавао са шиптарском побуном на Косову и Метохији и бугарским ровањем у Македонији.

Тежиште у руковођењу жандармерије пало је на активне жандармеријске официре. У целој српској војсци било је само пет резервних жандармеријских официра, од којих је један погинуо а један нестао у рату¹³. Од укупно 66 жандармеријских официра на почетку рата (два мајора, 16 капетана I класе, 2 капетана II класе, 39 поручника и седам потпоручника) већ августа 1915. године њих шест је погинуло, један је заробљен а један се водио као нестао¹⁴.

Београдска жандармерија је још у време предаје ултиматума и објаве мобилизације стављена је у стање строге приправности, а на-

¹³ ВА, Ранг-листа резервних официра 1917–1918; Солун 1918.

¹⁴ ВА, Ратна ранг-листа активних официра и војних чиновника 1914–1915; Ниш 1915.

кон објаве рата 28. јула 1914. једна комбинована чета жандарма и ноћних чувара од 150 бораца посела је дунавску, а друга од најпре 63, а потом 193 борца савску обалу. Исте вечери разменом ватре са аустроугарским бродовима, који су покушали да из Земуна уплове у Саву, жандармерија је отпочела своје учешће у Првом светском рату.

И на дунавском и на савском одсеку жандармерију су након мобилизације смениле трупе III позива, а она се вратила редовним задацима. Разуме се да су ови, условно речено, редовни задаци у ратним условима били далеко сложенији него у миру. И сузбијање имовинског криминала било је веома отежано јер се услед многобројних пожара у полу порушеном граду створио утисак да су крађе у напуштеним кућана уобичајена појава.

Повећана потреба за жандармима указала се већ по отпочињању борбених дејстава. Команде армија суочене са развојем операција на великој територији тражиле су попуно жанадрмима коњаницима јер је постојећа формација предвиђала само жандарме пешаке у армијским штабовима¹⁵. Без обзира на то, овим захтевима није удовољено јер за то нису постојале могућности¹⁶.

Неповољан развој ситуације на фронту након окончања битке на Дрини и потреба за квалитетним подофицирским кадром условили су да се Штаб Врховне команде својим дописом обрати министру војном са предлогом да се из жандармерије повуче већи број подофицира и стави на располагање Врховној команди ради попуне оперативне војске¹⁷. У вези са тим, 24. новембра 1914. упућено је наређење команданту целокупне жандармерије да се што пре упуту 400–500 жандармеријских каплара и старијих редова који би се употребили као старешински кадар у оперативној војсци. Они су се јавили начелнику ађутантског одељења Врховне команде ради распореда¹⁸, након чега су пред почетак офанзивне фазе Колубарске

¹⁵ ВА, П 3, 60-5/2. Телеграм команданта Прве армије оп. бр. 1639 од 21. септембра 1914. године Врховној команди.

¹⁶ ВА, П 3, 60-5/3. Одговор начелнику штаба Врховне команде бр. 1267 од 22. септембра 1914. год.

¹⁷ ВА, П 3, 60-5/4. Телеграм оперативног одељења Врховне команде бр. 6195 од 28. октобра 1914. године.

¹⁸ ВА, П 3, 60-5/7. Акт штаба Врховне команде бр. 7764 од 24. новембра 1914. године.

битке упућени у војне јединице где су учествовали у тешким борбама децембра 1914. године.

И поред тога, није се могло удовољити свим захтевима команди и јединица јер су повећане потребе оперативних јединица пратили и нови захтеви за додатну доделу жандарма¹⁹.

Приликом напуштања Београда новембра 1914. године жандармерија је последња напустила град, а у ослобођену престоницу ушла је истовремено са јединицама оперативне војске²⁰ и наставила обављање својих редовних дужности.

Ослобођење Србије и протеривање непријатеља није донело очекивани мир и жандармима. У близини фронта хватани су дезертери и заробљеници бегунци, а у новоослобођеним областима они који су избегавали војну обавезу, па је сваки жандарм био драгоцен. О распореду сваког жандарма водила се обимна преписка у којој је често пресуђивала Врховна команда²¹.

Ситуација у Албанији и подршка Есад-паши само су додатно прошириле задатке жандармерије и условиле пријем нових жандарма у овим крајевима²². Ова ситуација показала је и несразмер задатака и бројне величине жандармерије у ратном стању. Све ово условило је да Команда целокупне жандармерије покрене предлог да се жандарми до сада распоређени у оперативне јединице (њих око 900) врате и поново распореде у жандармерију. Потреба за овим поткрепљена је подацима о појави хајдучије, односно одметништва дела дезертера у Пожаревачком округу, нараслим потребама у Крајинском округу а посебно ситуацији у Призренском и Охридском округу, где је због тешке ситуације наређено упућивање дела жандарма из Битољског, Скопског, Косовског, Тетовског и Зве-

¹⁹ ВА, П 3, 60-5/9. Преписка око захтева војнотехничког одељења Министарства војног за доделу 10 жандарма која се завршила стављањем на располагање 10 жандарма из Нових области по наређењу штаба Врховне команде бр. 78844 од 25. новембра 1914. године.

²⁰ ВА, П 3, 60-5/10. У складу са наређењем начелника штаба Врховне команде бр. 8098 од 30. новембра 1914. године, којим је жандармерији наређено да крене ка Раљи а одатле са трупима ка Београду „ради одржавања реда у вароши“ по његовом ослобођењу.

²¹ ВА, П 3, 60-5/14. Преписка око враћања шест жандарма Команди Прве армије из 3. деп. команде у Г. Милановцу.

²² ВА, П 3, 60-5/15. Депеша бр. 6686 од 16. јуна 1915. године, команданта трупа Нових области Врховној команди.

чанског жандармеријског одрада, а што није могло бити реализовано због неусклађености попуне и стварних потреба²³. Уважавајући разлоге које су навели командант целокупне жандармерије и министар унутрашњих дела, Штаб Врховне команде је након прибављања мишљења команди армија²⁴ наредила да се сви жандарми који су у новембру 1914. године упућени у оперативне јединице у јулу 1915. године повуку и упуте у Ниш, где су стављени на располагање министру унутрашњих дела²⁵.

Да би се побољшала попуна жандармерије и да се притом не би утицало на попуну оперативних јединица војске, учињен је покушај да се у жандармерију приме ратни заробљеници Срби који су се добровољно пријавили за ову дужност. Међутим, опште неповерење које је владало према овим заробљеницима – добровољцима ометало је ову акцију, али и добровољци нису били довољно заинтересовани и активни²⁶. Због свега наведеног Врховна команда је предложила Министру војном да се више ни један жандарм бивши ратни заробљеник не распоређује на службу у “војишну територију”²⁷ што је Министар војни подржао а Команда целокупне жандармерије и извршила²⁸.

И док је на фронту завладало привремено затишје на простору Старе Србије и Македоније рат као да није ни престајао. У току 1914

²³ ВА, П 3, 60-5/16. Реферат команданта целокупне жандармерије бр. 1389 од 8. јуна 1915. године који је у свом прослеђењу, министру војном, бр.13541 од 12. јула 1915. године подржао и МУД.

²⁴ ВА, П 4, 31, 32-32/4. Сагласности дивизија из састава армија од 7. и 8. јула 1915. године.

²⁵ ВА, П 3, к 60-5/17. Наречење начелника штаба Врховне команде бр. 17032 од 12. јула 1915. године.

²⁶ ВА, П 3, 60-5/18. У свом захтеву да се у Ваљевски жандармеријски одред не распоређују бивши заробљеници, командант Прве армије војвода Живојин Мишић наводи да је у одреду од 64 жандарма њих 30 новопримљених из заробљеничке команде, од којих је један чак покушао бекство са оружјем, телеграм Команде Прве Армије бр. 7834 од 6. јула 1915. године. Сличног мишљења био је и командант Одбране Београда.

²⁷ ВА, П 3, 60-5/20. Акт штаба Врховне команде бр. 17575 од 15. јула 1915. године.

²⁸ ВА, П 3, 60-5/23. Извештај команданта целокупне жандармерије о разлозима ангажовања жандарма – бивших ратних заробљеника на војишној територији и премештају ових пет жандарма у одреде у унутрашњости, бр. 94 од 21. јула 1915. године. На сличан начин премештена су и четири жандарма – бивша ратна заробљеника на служби у Праховском пристаништу.

и 1915.године жандармерија је, сузбијајући упаде из Албаније и Бугарске и гушећи побуне и трагајући за дезертерима убила 400 качака и комита а сама имала 277 погинулих.

Приближавање јесени и почетка немачко-аустроугарске офанзиве само су повећале потребе за ангажовањем жандармерије и активности Врховне команде на њеном равномерном распореду у складу са потребама.

Октобра 1915. године београдска жандармерија је исписала најславније странице историје српске жандармерије у Првом светском рату²⁹.

Очекујући напад немачких и аустроугарских снага октобра месеца 1915. године Врховна команда српске војске организовала је комбиновани одред пуковника Душана Туфегчића, чијем је градском пододсеку (десно од железничког моста на Сави до Миријевског потока) под командом пуковника Миливоја Момчиловића поред 2.батаљона 10.кадровског пука додељен и одред београдских жандарма који је нарочито за ову борбу формиран у три чете под заједничком командом резервног жандармеријског капетана 1. класе Милоја Милинковића. Првом четом командовао је поручник Мирко Јовановић, другом Рајко Живковић, а трећом Марко Денић. Свака чета имала је у свом саставу по 124 жандарма.

Одред је 7. октобра око 1.00 час сменио делове 10. пука на одсеку Дунавски кеј (кафана „Златни шаран”) – Крсмановићева пумпа (код кланице) и посео железнички насип. Одмах је ступио у борбу са искрцаним деловима 59. дивизије. И поред изразите надмоћи непријатељске артиљерије и сталних напада, жандарми су одржали положаје на насипу до 14.00 часова, када су се повукли нешто уназад до Солунске улице у којој су формирали нову линију одбране. После више узастопних, али неуспешних контранапада жандармерија се повукла у Душанову улицу, где их је прихватио 14. пешадијски пук II позива.

У току тог дана жандармеријски одред изгубио је 93 човека, од чега више од 40 мртвих (између осталих и поручник Милош Николић).

²⁹ Телеман Јанковић, „Улога жандармерије у одбрани Београда 1914–1915. године”, у *Агонија Београда у светском рату*, (Београд: издање Групе живих бранилаца Београда, 1931).

Следећег дана одред поседа савску обалу на којој је прелаз непријатеља спречен, па се повлачи на Звездару. Већ 9. октобра жандармерија по други пут напушта престоницу и са осталом јединицама креће на мукотрпан пут преко Албаније.

Под сталним ударима немачко-аустроугарско-бугарске војне силе стање српске војске се погоршавало, а нагло је растао број оних који су напуштали своје јединице. Жандармерији је поново пао у део незахвални задатак да, иако недовољно попуњена, хвата и приводи бегунце³⁰. С обзиром на мали број жандарма, посебно коњичких, на тим задацима ангажовани су и жандарми из евакуисаних надлештава³¹. Непосредна близина ратишта утицала је и на пораст угрожавања личне и имовинске сигурности посебно у градовима које је војска напуштала повлачећи се пред нападима немачко-аустроугарско-бугарских снага. Жандармерија је настојала да се грађани заштите остајући у градовима до последњег часа и напуштала их заједно са војним заштитницама, практично испред непријатељских бајонета³². Жандармерији су поверавани и многи задаци, они који спадају у њену надлежност али и многи ван ње, као што је прикупљање средстава за превоз³³. Прикупљајући све жандарме из различитих јединица и надлештава командант Тимочке војске генерал Гојковић је 3. децембра 1915. у Елбасану формирао жандармеријски полубатаљон, што је Врховна команда и одобрила дајући му ранг административног органа трећег степена³⁴. Слично је поступио командант трупа Нових области генерал Бојовић са људством Призренског жандармеријског одреда са придатим жан-

³⁰ ВА, П 9, 13-44/1. Нажалост, дезертера је било и међу жандармима, тако се 25. новембра 1915. године у Рожајима из Ужичког одреда удаљило шест жандарма, који су са собом понели целокупну опрему; телеграм Дунавске дивизије II позива бр. 5274 од 26. новембра 1915. године.

³¹ ВА, П 3, 60- 5/35. Телеграм косовске дивизијске области Врховној команди бр. 2908 од 28. октобра 1915. године.

³² ВА, П 4, 9-20-1 до 20-4. Преписка команданта Треће армије и команданта пожаревачког жандармеријског одреда.

³³ ВА, П 3, 60-5/37. Акт главне интендантуре Врховне команде бр. 51660 од 3. новембра 1915. год.

³⁴ ВА, П 3, 60-5/38. Телеграм Тимочке војске бр. 4203 од 3. децембра 1915. године и одобрење Врховне команде бр. 25558 од 4.децембра 1915. године

дармима³⁵. Услед расформирања Моравске и Дунавске дивизијске области, код којих су били на снабдевању 1. и 2. жандармеријски батаљон, они су придати на снабдевање косовској дивизијској области, а након тога Првој армији, која их је као јединствену јединицу задржала у саставу Дунавске дивизија II позива³⁶.

Стање ових жандармеријских јединица било је веома тешко, чак критично. Људство је масовно дезертирало, а завладала је малодушност и апатија тако да су официри са муком одржавали ред. Међу жандармима је владао осећај напуштености. Командант пуковник Вукасовић предао је команду у Скадру пуковнику Чеди Марковићу, а овај пар дана касније у Драчу капетану Миленковићу, који очито није био дорастао овој дужности. Нико није водио бригу о исхрани³⁷. Ипак, потреба да се напредовање аустроугарских снага успори и створи неопходно време за евакуацију јединица из Драча условила је да се жандармеријски пук из састава Дринске дивизије II позива употреби на правцу Кроја-Херај како би спречио даље напредовање овим правцем³⁸. Жандармеријски пук под командом мајора Милована Гавриловића благовремено је посео положаје, мада је на захтев среског начелника напустио варошицу Кроја да би избегао борбу у насељеном месту и непотребне жртве међу цивилима. Лично ангажовање команданта дивизије пуковника Смиљанића и његова брига да се обезбеди садејство осталих јединица дивизије допринели су да се у борбама 20. и ноћи 20/21. јануара 1916. године жандармеријски пук (односно 1. и 2. жандармеријски батаљон) покаже одлично, те не само да је задржао непријатеља већ га је енергичним контранападом и одбацио. Командант Прве армије за овакво јуначко држање похвалио је жандармеријски пук. Мотивисан

³⁵ ВА, П 4, 25-19/4. Акт Команде трупа Нових области бр. 23892 од 3. децембра 1915. године; П-3, кутија 60, 5/40. Ова придавања јединица уносила су доста проблема у систем снабдевања и материјалног обезбеђења.

³⁶ ВА, П 3, 60. Акт штаба Прве армије бр. 10551 од 15. јануара 1916. године.

³⁷ ВА, П 6, 106-42/3. Детаљан извештај команданта Дринске дивизије II позива у коме након прикупљених података и разговора са жандармима износи стање у жандармеријском пуку. Израз пук користи се за јединицу састављену од два жандармеријска батаљона и ако она формално никада није имала тај назив; бр. 6697 од 20. јануара 1916. године.

³⁸ ВА, П 6, 106-42/2. Наређење штаба Прве армије бр. 10563 од 16. јануара 1916. године.

оваквим држањем жандарма командант Дунавске дивизије II позива предложио је да се ограничења материјалних припадности не примене на ову јединицу већ да обухвате само жандарме при штабовима³⁹.

Напуштање отаџбине утицало је и на материјалне могућности за финансирање војске. На предлог министра финансија министар војни наредио је да се жандарми због немогућности финансирања привремено уврсте у ред војних обвезника из кадра, те да им се од 1. јануара 1916. у складу са тим одреде и припадности. У штабовима би била задржана само трећина формацијом одређеног броја жандарма (осим Врховне команде, у којој би био задржан формацијом предвиђени број), што је требало да смањи трошкове предвиђене за жандарме⁴⁰. Иако су неке команде због специфичних обавеза (као Команда Прве армије) успеле да задрже нешто већи број жандарма, наређење је у целини реализовано осим за жандармеријски полубатаљон Тимочке војске, који је сматран борбеном јединицом⁴¹. Командири жандармеријских одреда предлагали су да жандарми пешадинци одлазе у пешадијске а коњаници у коњичке јединице, што је и прихваћено. Врховна команда је после краћег одлагања (предвиђало се док јединице не стигну на Крф) 31. јануара 1916. наредила⁴² да се жандармеријски пук укине, што је и учињено⁴³. Овај распоред третиран је као привремен и жандармима представљен као нужна мера до стварања услова за поновног ангажовања жандармерије. Жандарми који су задржани у штабовима употребљавани су за задатке који су имали више војних елемената него до тада (стража, обезбеђење коморе или армијске благајне и сл.).

³⁹ ВА, П 6, 106-42/5. Предлог команданта Дринске дивизије II позива бр. 6728 од 21. јануара 1916. године.

⁴⁰ ВА, П 3, 60-5/44. Акт Врховне команде бр. 26861 од 1. јануара 1916. године.

⁴¹ ВА, П 3, 60-5/42. Телеграм Штаба Врховне команде бр. 27061 од 6. јануара 1916. године.

⁴² ВА, П 3, 60-/49. Наређење штаба Врховне команде бр. 27611 од 31. јануара 1916. године.

⁴³ ВА, П 3, 60-5/51. Пук је формално расформиран 5. фебруара 1916. године, људство је упућено у дивизије I и II позива према територији и годинама старости, добровољци у Добровољачки одред, пешадијски официри у команде из којих су дошли, а жандармеријски официри команданту жандармерије. Извештај командне Прве армије бр. 10747 од 6. фебруара 1916. године

Непосредно пред расформирање састав 1. и 2. жандармеријског батаљона чинило је⁴⁴:

офи- цира	жандар- ма	пушака		Муниције	коња	
6	544	брзометки- мод.99- аустријских осталих-	270 91 88 37	22161	офицерских жандармер. товарних	3 13 2
6	544	УКУПНО: 486		22161	УКУПНО: 18	

У новим условима кориговане су и материјалне припадљености жандарма тако да су задржали право на: систематичну плату према свом чину; додатак на рокове службе према годинама проведеним у жандармерији и ожењеним жандармеријским подофицирима следовало је право на огревно дрво под условима који су важили за све ожењене подофицире у кадру.

Одређено је да се жандармима до даљњег не издају: лични додатак на храну (уместо њега жандарм је примао храну у натури); додатак коњичких жандарма за исхрану и куповину коња (уместо накнаде припадала их је фураж у натури); додаци за путовање по округу и срезу (јер је министар све овакве додатке укинуо још децембра 1915. године)⁴⁵

На основу изнетог команда целокупне жандармерије израдила је преглед из кога се могло видети које припадљености припадају жандарму.⁴⁶

Потреба за попуном борбених јединица али и оскудица у новчаним средствима за издржавање жандармерије условила је да се превођење жандарма у борбене јединице реализује у потпуности. У штабовима је остао мали број жандарма и то пре свега старијих годишта. Нису заобиђени ни жандарми који су службу вршили при

⁴⁴ ВА, П 4, 25-19/3. Преглед бројног стања официра, подофицира, каплара и редова, оружја и муниције 1. и 2. жандармеријског батаљона на дан 17. јануара 1916. године, 17. јануара 1916. год., Шијак.

⁴⁵ ВА, П 3, 60-5/50. Објашњење Министарства војног бр. 35 од 16. априла 1916. године.

⁴⁶ ВА, П 3, 60-5/54. Преглед припадљености које припадају жандарму бр. 2691 од 29. фебруара 1916. године.

министарствима, мада су њихове припадности биле нешто повољније⁴⁷.

Реорганизација српске војске на Крфу марта 1916. године била је прилика да се и питање формације и статуса жандармерије реши на целовит и рационалан начин. Министар војни је у свом пројекту организације жандармерије предложио:

- да се попуни број жандарма прописан формацијом за Штаб Врховне команде, штабове армија и дивизија;
- да се формира један жандармеријски батаљон од четири чете укупне јачине 280 жандарма и један вод јачине 20 коњаника жандарма, који би били под командом команданта целокупне жандармерије. Команда целокупне жандармерије била је потчињена Министарству војном и Министарству унутрашњих дела.

На овај начин био би смањен број жандарма са 4.100, колико их је било 31. августа 1915, на 633 жандарма, од којих 116 коњаника и 517 пешака⁴⁸.

Штабови Врховне команде, армија и дивизија требало је да буду попуњени пре свега жандармима старијих годишта (који по годинама припадају III позиву или су изашли из војне обавезе), који су још способни за службу. Овим жандармима припадала би трећина припадности за жандарме.

Преостали жандарми, уколико већ од раније нису распоређени у јединице, требало је да буду распоређени у пукове према месту живљења пре рата. Ови жандарми не би више почев од фебруара 1916. године остваривали припадности жандарма, већ би се сматрали обвезницима одговарајућег кадра, с тим да би имали предност за поновни пријем у жандармерију, уколико се за тим укаже потреба.

Са овим предлогом министра војног сложио се и начелник Штаба Врховне команде, инсистирајући да се при распореду у јединице жандармима саопшти да ово отпуштање има привремени ка-

⁴⁷ ВА, П 3, 5/54. Одговор команданта целокупне жандармерије Врховној команди бр. 2691 од 29. фебруара 1916. године. Жандарми при Министарству унутрашњих дела, осим припадности, примали су и три драхме дневно на име хране, а жандарми при Министарству војном једну драхму дневно.

⁴⁸ ВА, П 3, 60-5/55. Акт Министарства војног бр. 38-332 од 8. марта 1916. године.

рактер и да није последица казне за несавестан рад, већ да је последица опште ситуације након напуштања отаџбине. Инсистирано је и да жандарми треба да задрже своје стечене чинове и у кадру, а предложен је и нешто измењен поступак за попуну жандармеријског батаљона⁴⁹.

Како су ставови око даље судбине жандармерије усаглашени, Министарски савет је на седници од 21. марта 1916. дао сагласност за реорганизацију жандармерије. На основу тога, наређењем министра војног⁵⁰ извршене су промене у организацији жандармерије и дато јасно упутство о даљем поступку са појединим категоријама жандарма.

Наређено је формирање жандармеријског батаљона од 280 жандарма-пешака и 20 жандарма-коњаника, који би се попунио на раније предложени начин, осим жандарма који су придати на службу у двор, мада су и они улазили у састав овог батаљона⁵¹. Новоформирани жандармеријски батаљон носио је назив 1. жандармеријски батаљон и имао је штаб какав је имао 1. жандармеријски батаљон (Београдски) из 1913. године. За батаљон је одређено да је административни орган трећег степена, а у командно-наставном и дисциплинском погледу да је под Командом целокупне жандармерије, а на снабдевању под надлежним одељењем Министарства војног⁵².

Наређено је и да се у командама задржи припадајући број жандарма. На посебан начин прописан је поступак са жандармима бившим ратним заробљеницима, зависно од тога да ли се одлуче да остану жандарми, да се распореде на друге „неборачке дужности” или изјаве да не желе да остану у српској војсци, што је за последицу имало враћање у статус ратних заробљеника. Да би се извршио равномернији и са становишта потреба војске праведнији распоред жандарма, од свих команди затражено је да доставе спискове⁵³ жандарма по јединицама, из којих би се извршио избор оних за попуну

⁴⁹ ВА, П 3, 60-5/55. Сагласност начелника штаба Врховне команде.

⁵⁰ ВА, П 3, 60-5/56. Наређење министра војног бр. 38-416 од 22. марта 1916. године.

⁵¹ *Жандармеријски весник*, бр. 1, (1926), ЦВНДИ, Ч.113, 12.

⁵² ВА, П 9-179. Наређење НШ ВК бр. 2920 од 15. јула 1916. године.

⁵³ ВА, П 3, 60-5/56. Акт штаба Врховне команде бр. 29231 од 25. марта 1916. године.

штабова, за попуну жандармеријског батаљона или за распоред у борачке јединице. Све команде предузеле су мере да се попуне припадајућим бројем жандарма, те да се од жандарма прикупе изјаве о њиховој жељи да и након завршетка рата бар две године остану у жандармерији⁵⁴. Велика већина бивших жандарма изјаснила се да прихвата да након завршетка рата настави са службом у жандармерији, мада је било и оних који на то нису пристали иако је то било неповољније за њих са становишта материјалних припадности⁵⁵.

У мају 1916. године Команда целокупне жандармерије и даље се налазила на Крфу као и њен 1. жандармеријски батаљон. Истовремено је у Солуну, ради реализације жандармеријских задатака, формиран привремени Солунски жандармеријски одред. У јесен исте године одлучено је да он уђе у састав 1. жандармеријског батаљона, а његови припадници испишу из састава својих пукова у којима су се водили на бројном стању.⁵⁶

Жандарми ни у рату нису били омиљени на исти начин као и у миру. Природа задатака које су обављали није могла допринети њиховој популарности, али то су били задаци који су се с обзиром на војничке потребе морали реализовати и жандармерија их је пожртвовано и са вољом радила.

Непопуларност жандарма и извесна огорченост војника према њима није била тајна за Врховну команду, посебно када је у јесен 1916. године наступило затишје на фронту и ишчезле наде у брз повратак у отаџбину. Основу за огорчење дале су чињенице да већина жандарма није била директно ангажована у борбама у прве две године рата а да истовремено примају знатно повољнија новчана примања у односу на остале борце. На све жандарме генерализовао се срамни случај бекства једног жандарма преко линије фронта Бу-

⁵⁴ ВА, П 4, 9-20/5 и 20/7. Акт штаба Треће армије бр. 9401 од 18. марта 1916. године и изјаве жандарма из јединица Треће армије.

⁵⁵ ВА, П 4, 9-20/6. Из јединица Дунавске дивизије шест бивших жандарма није прихватило да настави службу у жандармерији након рата. Списак жандарма Дунавске дивизије, Команда Дунавске дивизије бр. 7398 од 17. априла 1916. године.

⁵⁶ ВА, П 9, 179-19/5. Акт Команде Моравске дивизије бр. 2368 од 1. децембра 1916. године који се позива на решење министра војног бр. 3223 од 21. новембра 1916. године.

гарима⁵⁷. Због тога је наређено да сви команданти на најпогоднији и најубедљивији начин објасне војницима да су и жандарми који нису били укључени у борачке јединице извршавали задатке који нису били лакши од борачке службе, посебно у новоослобођеним крајевима. Крајем 1916. године велика већина жандарма била је укључена у борачке јединице и није било разлике у захтевима који су се постављали пред њих и пред остале борце. Повољнија новчана примања представљала су извесно обезбеђење од наглог одлива кадра по завршетку рата. Јер док би други војници након демобилизације могли кренути својим кућама, жандарме је чекала бар још двогодишња служба, што се морало и материјално надокнадити⁵⁸.

Недостатак борачког састава за попуну оперативних јединица условио је да се одабиру жандарма посвећивала значајна пажња, а у жандармеријски батаљон распоређивани су искључиво старији жандарми који су припадали III позиву или су престарели за војну службу⁵⁹.

Неправилности у употреби жандарма нису биле карактеристичне само за мирнодопски период. Због честих злоупотреба и ненаменске употребе жандарма Штаб Врховне команде морао је поново упозорити све штабове да се жандармима могу одређивати задаци само у складу са Правилем о ратној служби⁶⁰. Поново је скренута пажња да би жандарми 1. жандармеријског батаљона и Солунског одреда требало да буду употребљени искључиво за полицијску службу у позадини а не за канцеларијске, споредне и безначајне службе⁶¹. Почетком 1917. године јасно је дефинисана и надлежност за

⁵⁷ Овај случај бекства жандармеријског каплара из 10. пешадијског пука изазвао је жестоку реакцију и прописивање додатних мера безбедности на линији фронта; акт Команде 10. пешадијског пука бр. 3218 од 4. октобра 1917. године.

⁵⁸ ВА, П 9, 179-19/6. Наређење Врховне команде бр. 9678 од 23. децембра 1916. године, којим се покушало утицати на смањење нетрпељивости према жандармима.

⁵⁹ ВА, П 8, 12. Акт Врховне команде бр. 397 од 6. маја 1916. године и обимна преписка са јединицама у којој се строго настојало да се у жандармеријски батаљон поставе само борци у складу са прокламованим критеријумима, па и у том случају предност за попуну давала се онима који су у борбама бар два пута рањени.

⁶⁰ ВА, П 8, 17-6/1. У вези са тим командама је поново достављена допуна Ратне службе из августа 1915. године која је регулисала употребу жандармерије у рату; распис Министарства војног бр. 1388 од 27. јануара 1917. године.

⁶¹ ВА, П 8, 17-6/2. Акт Штаба Врховне команде бр. 11049 од 27. јануара 1917. године.

употребу жандарма као и њихова дисциплинска потчињеност – док су се налазили у војној зони Команда целокупне жандармерије и 1. жандармеријски батаљон били су потчињени непосредно Врховној команди. Она је на предлог министра унутрашњих дела регулисала распоред свих жандарма, укључујући и оне неопходне за увођење наших власти на ослобођеној територији (нпр. Битољ). Уколико би се показало да нема довољно жандарма, Врховна команда могла је преузети потребан број жандарма из оперативних јединица⁶². На основу овог наређења убрзана је попуна жандармима 1. жандармеријског батаљона,⁶³ при чему су и надаље поштовани критеријуми да се из борачких јединица повлаче првенствено старији и више пута рањавани жандарми.

На основу доступне грађе није било могуће утврдити да ли је интензивна попуна 1. жандармеријског батаљона била у непосредној вези са хапшењем пуковника Драгутина Димитријевића Аписа и његових другова, које је реализовано од 14. децембра 1916. до 6. фебруара 1917. године. Утисак је да ова чињеница није била без утицаја јер других разлога за интензивну попуну није било почетком 1917. године.

По свему судећи била је то само припрема за неславно поглавље историје у коме је учествовала и српска жандармерија, испаливши у рано јутро 19. јуна 1917. плотуне у груди осуђеника са Солунског процеса.⁶⁴

Победоносни марш српске војске у отаџбину након пробоја Солунског фронта није дочекао неспремне оне који су планирали послератно уређење земље. Министар војни је већ 14. септембра 1918. наредио да се из борачке службе извуку сви жандарми који се налазе у пешадијским пуковима и употребе за своје жандармеријске задатке. Планирано је да чим неки округ буде ослобођен у окружно место буду упућени сви жандарми који су пре повлачења служили у

⁶² ВА, П 9, 179-19/8. Наређење министра војног бр.4548 од 6. јануара 1917. године.

⁶³ Обимна преписка са командама дивизија у фебруару и марту 1917. године.

⁶⁴ Милан Живановић, *Пуковник Апис*, 579. Стрељање је извршио вод од 15 жандарма под командом капетана Милана Стојковића, командира чете у Солунском жандармеријском одреду, са три плотуна и појединачним пуцњима у Димитријевића и Вуловића, који су нешто дуже давали знаке живота.

њему. У почетку би били потчињени команданту места, а по доласку окружног начелника били би њему на располагању⁶⁵. Већ десетак дана касније наређено је да се жандарми бившег скопског жандармеријског одреда јаве у свој округ на дужност,⁶⁶ а одмах потом и жандарми који су до евакуације били на служби у осталим гарнизонима Старе Србије и Македоније.⁶⁷

На основу решења Министарског савета од 29. септембра 1918.⁶⁸ успостављено је стање организације жандармерије какво је било пре повлачења из Србије 1915. године, односно враћена је на снагу Уредба из 1884. са свим каснијим изменама и допунама

Динамика борбених операција и растуреност трупа условили су да се 10. новембра 1918. од преко 2.800 жандарма који су били распоређени у оперативним јединицама њих само 280 јавило министру унутрашњих дела ради распореда у раније округе, па је Врховна команда морала интервенисати и убрзати упућивање жандарма у округе уз задржавање само најнужнијег броја у штабовима⁶⁹. Крајем новембра и формално је укинута полицијска секција Врховне команде.

Привремене органе за одржавање реда и поретка на територији бивше Аустроугарске које су поселе јединице српске војске чиниле су посебно одређене војне јединице. Оне су формиране у посебне водове на чијем се челу налазио официр, а задатке су извршавале у споразуму са месном полицијском влашћу. Где год је то било могуће, преко локалних власти, придодаване су им мање јединице месне жандармерије. На рукавима су имали ознаке војне полиције (слова ВП)⁷⁰.

⁶⁵ ВА, П 9-212, 47/2. Наређење министра војног бр. 24059 од 14. септембра 1918. године.

⁶⁶ ВА, П 8, 21-32/1. Телеграм Команде Прве армије бр. 18671 од 24. септембра 1918. године.

⁶⁷ ВА, П 9, 165. Пре свега мислило се на Битољ, Прилеп, Велес, Скопље, Штип. Кочане, Радовиште, Светог Николу, Кавадарце, Куманово, Ђевђелију, Дојран и Прешево; акт 1. пешадијског пука, бр. 4509 од 21. септембра 1918. године;

⁶⁸ ВА, П 9, 293-6/7. Наређење министра војног бр. 13774 од 2. октобра 1918. године.

⁶⁹ ВА, П 9, 293-6/8. Телеграм Врховне команде бр. 10739 од 10. новембра 1918. године.

⁷⁰ ВА, П 9, 222-10/1. Наређење краљевске градске команде града Суботице бр. 426 од 22. новембра 1918. године.

Овим се и прича о српској жандармерији завршава. У победоносном походу за ослобођење отаџбине у Србију у јесен 1918. године стигли су и њени жандарми.

Три месеца касније 26. фебруара 1919. на снагу је и формално ступила нова, привремена организација жандармерије за територију целе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца⁷¹.

ЗАКЉУЧАК

Први светски рат, који је уз разарања и насиље донео и општу правну и физичку несигурност, поставио је пред српску жандармерију нове изазове. Поред општих, мирнодопских задатака одржавања реда и мира на територији целе Краљевине и сталне борбе са качацима, комитама и одметницима свих врста у покушају учвршћивање централне власти у новоослобођеним крајевима, велики део жандармерије морао је да буде ангажован у војним командама и јединицама на вршењу многобројних задатака у рату.

Пратећи општи ток рата и промену тежишта у појединим фазама жандармерија је часно извршавала своје дужности. У јесен 1914. године, у тренутку опасности од општег војничког слома, жандарми су масовно упућени у ратне јединице да би наредне године, у време ратног затишја, углавном били враћени на раније дужности. Херојски се у октобру 1915. године борила на Дунавском кеју у одбрани Београда да би у одступању до задњег часа остајала у насељима, која је напуштала пред сам улазак непријатеља јер је спречавала пљачку и безвлашће. У повлачењу преко Албаније поделили су судбину целокупне војске уз велике муке и губитке, активно учествујући у акцијама као борбена јединица. Након реорганизације војске на Крфу већина жандарма попунила је борбене јединице, а мањи део, обично оних неспособних за борбу или престарелих, попунио је дужности у командама и у жандармеријском батаљону обављајући штабне и војнополицијске задатке. Након пробоја Солунског фронта вратили су се у отаџбину и одмах, у разореној и

⁷¹ ВА, П 9, кутија 293, 6/10. Уредба о формацији, опреми, надлежностима, дужности и настави жандармерије.

опустошеној земљи, наставили са радом на учвршћивању реда, мира и сигурности.

Кроз цео рат делила је судбину војске и народа подносећи жртве и храбро се борећи и тиме потврдили да су и суштински, а не само формално били део српске војске извршавајући специфичне, али ништа мање важне и опасне задатке.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена грађа:

Војни архив, Пописник 2, 3, 4, 6, 8 и 9.

Објављена грађа:

Збирка закона и уредби (ЗЗУ) бр. 41, 1885

Службени војни лист (СВЛ) за 1912. годину

Ранг-листа резервних официра 1917–1918; Солун 1918.

Ратна ранг-листа активних официра и војних чиновника 1914–1915; Ниш 1915.

Живановић, Милан. *Пуковник Апис*, Београд: ауторско издање, 1955.

Јанковић, Телеман. , „Улога жандармерије у одбрани Београда 1914–1915. године”, У: *Агонија Београда у светском рату*, Београд: издање Групе живих бранилаца Београда, 1931.

Жандармеријски весник, бр. 1 (1926).

Mag. Dragan Krsmanović

Senior Archivist

Užice

e-mail: dragankrsmanovic59@gmail.com

GENDARMERIE OF THE KINGDOM OF SERBIA IN THE FIRST WORLD WAR 1914 - 1918 (Summary)

The First World War, which, along with destruction and violence, brought overall legal and physical insecurity, set new challenges to the Serbian gendarmerie.

In addition to the general, peacetime, peace-keeping tasks on the territory of the whole kingdom, and the constant struggle with kachaks, irregular military groups and outlaws of all sorts in an effort to secure central government in the newly liberated regions, a large part of the gendarmerie had to be

engaged in military commands and units in performing many war assignments.

Following the general course of the war, the gendarmerie honorably performed its duties. In the autumn of 1914, at the time of the danger of a general military breakdown, the gendarmeries were massively sent to war units. The next year, during the time of war calm, they were mostly returned to their former duties. In October of 1915, during the defense of Belgrade, they fought heroically on the Danube quay. During deviations, to prevent looting and anarchy they remained in the villages, almost to the arrival of the enemy.

During the withdrawal through Albania, they shared the fate of the entire army with great troubles and losses, taking active part in the actions as a combat unit. After the reorganization of the army in Corfu, most of the gendarmes became part of the combat units. Some of them, usually those who were incapable of fighting or who were too old, continued to perform duties by carrying out administration and police tasks at the command and the gendarmerie battalion. After the breakthrough of the Thessaloniki front they returned to their homeland and immediately, in a ruined and devastated country, continued to work to strengthen order, peace and security.

Throughout the war, the gendarmerie, through its courageous battles and numerous victims, shared the fate of the army and the people, thereby confirming that they were essentially and not only formally part of the Serbian army, but its part that carried out specific, but no less important and dangerous tasks.

KEY WORDS: gendarmerie, army, war, Serbia